

Egyház – művészet – tudomány

Tudományos emlékkonferencia

KIS JÁNOS

születésének 250. évfordulója alkalmából

Egyház – művészet – tudomány

Tudományos emlékkonferencia Kis János születésének
250. évfordulója alkalmából

2020. szeptember 22.

Evangelikus Országos Gyűjtemény, Budapest, Üllői út 24.

A program csak tájékoztató jellegű. A konferencia lebonyolításának körülményei a járványügyi helyzettől függően módosulhatnak, ezért kérjük, az esetleges változásokról előzetesen tájékozódjon a rendezvény honlapján:

<https://eogy.lutheran.hu/node/1610>

10.00 Érkezés, regisztráció

10.30 *Köszöntés, megnyitó*

SZEMEREI János (Magyarországi Evangélikus Egyház)

DEBRECZENI Attila (Debreceni Egyetem BTK)

1. LELKÉSZ, SZUPERINTENDENS

11.00 KRISCH András (Soproni Evangélikus Egyházközség Gyűjteményei)
Magyar prédikátor, német szónok. Kis János lelkész soproni tevékenysége

11.25 KERTÉSZ Botond (Evangélikus Országos Gyűjtemény)
Kis János püspöki működése

11.50 TÓTH Orsolya (Pécsi Tudományegyetem BTK)
Válaszúton(?) A lelkési pálya és a költőszerep viszonya Kis János műveiben és kortárs fogadtatásában

12.15 Hozzászólások, vita

12.35 Ebédszünet

2. KÖLTŐ ÉS PRÓZAÍRÓ

- 13.30 VADERNA Gábor (Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK)
Költeményes próbák. A fiatal Kis János költészete
- 13.55 FÓRIZS Gergely (Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Irodalomtudományi Intézet)
Kis János, a „philosophus poeta” a Schedius-esztétika kontextusában
- 14.20 BÓDI Katalin (Debreceni Egyetem BTK)
*„Szívrehatás és hasznos gyönyörködtetés” A Magyar Pámélában.
Műfaji határok és női olvasók Kis János regényfordításában*
- 14.45 Hozzászólások, vita
- 15.05 Kávészünet

3. TUDOMÁNSZERVEZŐ ÉS EMLÉKIRATÍRÓ

- 15.30 TÓTH Kálmán (Nemzeti Közszerológiai Egyetem EJKK PÁK)
Kis János Emlékezéseinek újraolvasási lehetőségei
- 15.55 KOLLÁR Zsuzsanna (Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK)
Kis János tudomszervező munkája
- 16.20 CSÖRSZ Rumen István (Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Irodalomtudományi Intézet)
Kis János a közkulturúról
- 16.45 Vita, hozzászólások
- 17.05 Zárszó

AZ ELŐADÁSOK ÖSSZEFOGLALÓI

KRISCH ANDRÁS

Magyar prédikátor, német szónok
Kis János lelkész soproni tevékenysége

1770. szeptember 22-én Rábaszentandráson egy szegény jobbágycsaládban fiúgyermek született, a keresztségben a János nevet kapta. Tanítója korán felismerte a fiú tehetségét, neki köszönhetően 1782-ben Sopronban, az evangélikus líceumban folytatta tanulmányait. A magyar nyelvterületről származó Kis János a német nyelvű polgárvárosba került. Középfokú tanulmányai után német egyetemeken alakult ki az a véleménye, mely szerint Magyarországon a német kultúra tudja az európai műveltséget a leghatásosabban közvetíteni. 1796-ban szentelték lelkésszé, a soproni gyülekezet Bogsch Jakab lemondása után, 1808-ban választotta meg lelkészévé. A soproni lelkészség sokirányú hivatalos elfoglaltsággal járt, ő mindemellett nagy buzgalommal munkálkodott az irodalom területén is. Ő szerkesztette az egyházkerület és a győri gyülekezet új énekeskönyvét. 1824-ben a líceum új épületének alapkövetételekor német nyelvű prédikációban szólt a nyilvános iskola szükségességéről és hasznos voltáról. Munkásságának elismeréseként magyar nemességet kapott, 1830-ban a Magyar Tudós Társaság (a Magyar Tudományos Akadémia elődjének) tagja lett, 1840-ben királyi tanácsos, 1842-ben pedig a hazai szépirodalom művelésére alakult Kisfaludy Társaság választotta tagjai sorába. Gamauf Teofil neves soproni lelkész és egyháztörténész, Kis lelkésztársa és barátja, egyháztörténeti munkájában elismerően szólt róla: „Kis János született magyar és 12 évig volt magyar prédikátor, mégis kitűnő német szónok.” A lelkész több évtizedes soproni szolgálat után 1846-ban, agg gyengeség következtében hunyt el. Sopronban utca idézi emlékét, tábla jelöli hajdani lakóháza helyét a Templom utcában, a líceum falán iskolája is emléktáblát állított neki.

KERTÉSZ BOTOND

Kis János püspöki működése

Kis János 1812–1846 között, 34 éven át volt a dunántúli evangélikus egyházkerület püspöke. Püspöki működéséről részletesen beszámolt életrajzi visszaemlékezéseiben is. Az önéletírásból nagyon világosan látszik, hogy egy egyházkerület vezetőjeként legalább három féle elvárásnak kellett megfelelnie: a kerület gyülekezetei, az evangélikus egyetemes egyház és a kormányzat igényei sokszor kerületek ellentétbe egymással. A visszaemlékezés tanulságai szerint Kis János az arany középutat képviselve vezette az egyházkerületet.

Bár az önéletírásnak ez a része a műfajban szokásosnál jóval nagyobb mértékben támaszkodik hivatalos forrásokra (jegyzőkönyvek, körlevelek, rendeletek), még bőven van tere a visszaemlékezések és a kútfők szembesítésének – előadásunk részben erre tesz kísérletet, elsősorban a Dunántúli Evangélikus Egyházkerületnek az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött anyagára, illetve az egyetemes egyháznak az Archivum Generalis Ecclesiae fondban található dokumentumaira, valamint a korszak végén már megjelenő protestáns sajtóra támaszkodva. Emellett szeretnénk bemutatni azt az egyháztörténeti / köztörténeti keretet is, amelyben Kis János püspöki tevékenysége zajlott. Püspöki szolgálatának emberöltőnyi ideje egybeesik az egyházkerület működésének konszolidációjával – a türelmi rendelet utáni gyülekezet-alapítási időszak véget ért, és a kínzó lelkész- illetve tanítóhiány is megszűnt Kis János idejére. Előadásunkban a fentiekén kívül megkíséreljük felvázolni Kis János teológiai gondolkodását és ennek hatását püspöki működésére.

TÓTH ORSOLYA

Válaszúton(?)

A lelkészi pálya és a költőszerep viszonya Kis János műveiben és kortárs fogadtatásában

„Azt az egyet szerettem volna, ha a' kép alatt a' superintendensé lételről semmi sem állana. Legjobbnak tartanám, ha a' tudatlan Publicum semmit sem értene a' Verseknél arról, hogy azok Superintendenstől származnak. De ha már megvan, hadd legyen.” – írja Kis János a tervezett kötete előtt álló arcképről Kazinczy Ferencnek. Az egy évvel később megjelenő verseskötet a költői életpálya összefoglalása és búcsú a költé-

szettől. „Superintendens Kis Úr ezen három kötetben teszi-le mind azt, amit versekben dolgozott, s közre-eresztvén így poetai munkájának teljes gyűjteményét, lelép a fényes pályáról, mellyen húsz esztendőök oltá, a nemzeteknek tapsolásai alatt járdallt.” – olvashatjuk az előszóban, s Kazinczy a korábban elkendőzni kívánt szuperintendensi pozíció miatt megnövekedett terheket jelöli meg a búcsú okaként. Ugyanakkor sem ez, sem pedig a lelkészi pálya nem zárja ki a költői tevékenységet: Kazinczy itt Herder és Götz példáját idézi. Azonban Kis János leveleiben, önéletrajzi írásában is érzékelhető a szerepek közötti konfliktus. A felelősségteljes munka és az idő hiánya nem az egyetlen érv a költői és a papi hivatás párhuzamos fenntartása ellen. Nem egyértelmű ugyanis, hogy meddig, miről és milyen műfajokban írhat egy lelkész a XIX. század első harmadában. Kis és Kazinczy levelezése alapján például úgy tűnik, hogy az empirikus szerző és versekben megjelenő lírai alany viszonya problematikus: van olyan költői téma és műfaj, amely ebben a kontextusban magyarázatra szorul. Kis János ezért kéri arra Kazinczyt, hogy az előszóban a „szerelmes énekekre nézve” mentse ki a prédikátort és a szuperintendenst. Az istenhit kérdésével kapcsolatosan azonban éppen az ő művei adhatnak autentikus választ, ám önéletírásában Kis ezekhez a szövegekhez is mellékelte az apológiát. Egészében véve elmondható, hogy a lelkészi pálya mint háttér a költői imázsformálás szempontjából is meghatározó.

VADERNA GÁBOR

Költeményes próbák

A fiatal Kis János költészete

Kis János verseinek gyűjteményét három kötetben Kazinczy Ferenc közreműködésével adta ki 1815-ben. Mind nyomdai kivitelében, mind a levelezés másodlagos nyilvánosságában e kötet beleilleszkedett Kazinczynak azon tervébe, hogy valamiféle mintaszerű magyar költői hagyományt alapítson meg, olyan új hangokat mutasson fel, melyek alapvetően újítják meg a lírai köznyelvet. Miközben Dayka Gábor vagy Kis János kötetei a kezdeti zajos viták után viszonylag ritkábban forgatott és idézett darabjai lettek a magyar irodalomnak, Berzsenyi Dániel 1813-as gyűjteménye a 19. század egyik legnagyobb hatású verseskötetévé vált. Bár Kölcsey Ferenc még többre értékelte Kis költészetét Berzsenyiénél, az utókor másképp vélekedett. Kist unalmas moralizálónak látta, kevés költői erővel, rossz nyelvi tehetséggel, akiben a poetai ingenium csak ritka pillanatokban csillan meg.

Máig ez a három kötetnyi költemény a Kis-költészet alapszövege, Toldy Ferenc 1846-os összkiadása csak a később szórványosan publikált versekkel egészítette ki az anyagot. Holott a fiatal Kis 1799-ben már összeállított egy kötetnyi verset. Ennek kéziratát Festetics Györgynek küldte meg, azt remélvén, hogy a gróf által támogatott *Magyar Minerva* sorozatban megjelenhet. Mivel Festetics épp ekkoriban szüntette meg a sorozat finanszírozását, a kézirat a keszthelyi kastély könyvtárában maradt. Innen került valamikor a második világháború után az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol ma is megtalálható.

A *Költeményes próbák* címet viselő kézirat több szempontból is érdekes. Egyfelől a versek eredeti, Kazinczy közreműködése előtti változatait tartalmazza, s így láthatóvá válik, hogy milyen textológiai beavatkozások nyomán alakult ki a ma is ismert korpusz. Másfelől az egyházi hierarchiában időközben komolyan előrehaladó Kis némely versét vagy megfogalmazását utóbb nem érezte vállalhatónak, s komoly tanulsággal szolgálhat, hogy miképp látta a világot a pályakezdő költő s fiatal lelkész. Végül újra lehet gondolni Kis János Berzsenyi Dánielhez való viszonyát is. Ismeretes, hogy Kis fedezte fel a költőt, s az is, hogy Kazinczy úgy vélte, Berzsenyi egyenesen Kis tanítványa. Az irodalomtörténet az 1815-ös Kis-kötet ismeretében mindezt üres bóknak vélte. Talán érdemes elgondolkodni, hogy mit vehetett észre a két költő közös példaképe.

FÓRIZS GERGELY

Kis János, a „philosophus poéta” a Schedius-esztétika kontextusában

Schedius Lajos az 1822-es *Aurora* zsebkönyvben publikálta *A szépség tudomány*a című populáresztétikai értekezését, melynek végén, prózában kifejtett nézeteinek illusztrálására, illetve alátámasztására, Kis János két verséből is (*A szépség; A szépség felszentelése*) idézetet iktatott be. Schediusnál Kis azáltal, hogy versszövegei szervesen beépülnek az értekezésbe, abban a „philosophus poéta” szerepkörben jelenik meg, melybe korábban Kölcsey Ferenc ismert recenziója besorolta. Ezt erősíti az is, hogy Kis egy későbbi költeménye (Nyári holdvilágos éjszaka) olvasható úgy, mint a Schedius-esszé bizonyos tételeinek megverselése. A dolgot ugyanakkor bonyolítja, hogy az említett Kis János-versek – amint ez nála gyakran előfordul – német alapszövegek szabad átdolgozásainak tekinthetők.

Az előadásban e versek apropóján néhány olyan kérdést fogok körüljárni, melyek a Kis János-életmű kardinális problémáihoz vezetnek el. Mi tudható e versek forrásairól, és mennyire változnak meg a szövegek a fordításban (vélelmezett) eredetikhöz képest? Milyen esztétikai nézetrendszert tükröznek ezek a költemények? E szövegek alapján milyen közös tudomány- illetve költészeti eredmény figyelhető meg a két egykori göttingai diák, Kis és Schedius munkáiban, és miként illeszkednek kettejük szövegei egy közös, dialógusszerű diskurzusba? Végül miként körvonalazható mindezek alapján a „philosophus poeta” eszménye, mely Kis János önképének központi eleme volt, s melyet a szigorú kritikus Kölcsey szerint is tökéletesen képviselt?

BÓDI KATALIN

„Szívrehatás és hasznos gyönyörködtetés” A Magyar Pámélában

Műfaji határok és női olvasók Kis János regényfordításában

Labádi Gergely 2014-es forráskiadása, illetve a klasszikus századforduló folyóiratainak folyamatosan zajló feltárása és kiadása egyértelműen azt mutatják, hogy Kis János *Magyar Páméláj*át nem kései és elhibázott levélregény-fordítás-ként kell értelmeznünk, hanem az 1806-os megjelenés szövegkörnyezetét rekonstruálva szükséges újraalapozni a szöveg olvasását. Kis János a *Flóra* című, 1806 és 1808 között megjelenő periodikum első kötetének első közleményeként adta ki a *Pámélát*. A sorozat négy kiadványából az első kettő a következő alcímet viseli: „szívreható apró románok, erköltsi mesék, versek, és egyéb hasznosan gyönyörködtető Darabok. A’ szép nemnek, és a’ szép nem’ barátjainak. Zaid’ Kiadója által”.

Az inkább adaptációnak, semmint a német átdolgozás egyszerű magyar fordításának tekinthető szöveg értelmezéséhez véleményem szerint éppen a műfajilag talán leginkább zsebkönyvnek nevezhető folyóirat mint mediális közeg segíthet hozzá. Korábban az *Uránia* három lapszámának elbeszélései és ismeretterjesztő közleményei, a *Flóra* után pedig a *Hébe* és az *Auróra* elbeszélései, illetve ezen periodikumokból rekonstruálható, a virtus fogalmát középpontba állító nőkép azt mutatják, hogy a különféle műfajú, de mindig hangsúlyosan női olvasóközönséget megszólító közlemények mindenekelőtt erkölcsstani nevelést szolgáló olvasmányoknak tekinthetők, amelyek a „hasznos gyönyörködtetés” közhelyével

a korabeli női olvasók esztétikai érzékét is fejleszthetik. Előadásomban a Magyar Páméla erkölcsstani karakterének felvázolása mellett az *Urániából* és a *Hébéből* hozott példákkal is megvilágítva szeretném megmutatni Kis János adaptációjának nőképet, a szövegben megjelenő erkölcsnevelési-fejlődési folyamatok közép-pontba helyezésével. Hipotézisem szerint a nőolvasó és a nő mint téma tömegesnek tekinthető megjelenésével a magyar könyv- és folyóiratpiacon feltűnően együtt járt a nő társadalmi nemi szerepének szigorúan preskriptív megrajzolásával és konzerválódásával.

TÓTH KÁLMÁN

Kis János Emlékezéseinek újraolvasási lehetőségei

Kis János 1845-ben és 1846-ban adta közre *Kis János Superintendens' Emlékezései életéből* című önéletírásának első két közleményét. Az első *Nevendékségét, professzorságát és predikátorságát tárgyazó emlékezések*, a második *Irói pályáját tárgyazó emlékezések* alcímmel jelent meg Sopronban. A harmadik, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerületben betöltött szuperintendensi pályafutását bemutató közlemény befejezetlenül kéziratban maradt, s ami elkészült belőle, csak 1890-ben jelent meg az *Olcsó könyvtár* sorozatban, a mű máig egyetlen teljes kiadásában.

Kis János *Emlékezéseinek* kontextuális olvasása több tudományterület számára is fontos adalékokat hozhat, hiszen olyan egyedi nézőpontú átfogó rekonstrukcióról van szó, mely egy európai horizontú, a klasszikus és modern szerzők munkáiban egyaránt jártas első generációs értelmiségi szemszögéből mutatja be kora megtapasztalt valóságának igen széles spektrumát.

Előadásomban Kis János autobiográfiája újraolvasási lehetőségeinek számbavételére teszek kísérletet, különös tekintettel a mű interdiszciplináris forrásértékére, bemutatva a szövegvilága alapján rekonstruálható nemzedéki emlékezet és kulturális identitást, mely a II. József korától majdnem a reformkor végéig terjedő hosszú pálya retrospektív áttekintésével fontos művelődés- és mentálitástörténeti tanulságokkal is szolgálhat a korszak kutatói számára.

Kis János tudományos-szervező munkája

A 19. század első felének irodalom- és tudományos-szervező tevékenységében részt vevők egyházi vagy kormányzati hivatali karrierje együtt emelkedett irodalmi-tudományos pályájukkal. Ebből látható a tudományos társadalom szerveződésének rendi beágyazottsága, valamint a tudományos-irodalmi kapcsolathálóok rendies vonásai. Ennek a jelenségnek egyik mintapéldája Kis János életpályája.

Kis János az 1790-ben megalakuló Soproni Magyar Társaság alapító tagja volt, ezzel az egyik első olyan önképzőkört hozták létre, amely a szervezett nyelv-művelést és a magyar nyelvű szépirodalom terjesztését tűzte ki célul. 1806-ban első díjat kapott és megjelent Kultsár István jutalomkérdésére írott százhetven oldalas dolgozata *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről* címen, melyben hangsúlyozza, hogy a tudományok magyar nyelven való előadása, a kritika- és folyóiratírás, a magyar nyelvű drámaírás, színjátszás, egy Tudós Társaság felállítása, továbbá a jutalomkérdések mind elengedhetetlen feltételei a magyar nyelv fejlődésének. 1812-től a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület szuperintendensévé nevezték ki. Az 1817-ben induló Tudományos Gyűjteménynek nem volt alapító tagja, de a kezdetektől fogva publikált a havonta megjelenő, országos terjesztésű periodikában, és olyan, újító gondolatokat tartalmazó tanulmányai jelentek meg, mint például *A' testet tárgyazó nevelésről* című értekezése. 1822-ben nemesi rangot kapott I. Ferenc uralkodótól. 1828-ban beválasztották a Magyar Tudós Társaság alap- és működési szabályát kidolgozó bizottságába. Ekkor gyakorlatilag minden, amit 1806-os díjnyertes értekezésében felsorolt, be is került az akadémiai szabályzatba. 1830-ban a meginduló Akadémia rendes tagjává választották.

Előadásomban elemzem Kis János újító nézeteit, előremutató tudományos-szervező törekvéseit, miközben megkísérlem megrajzolni azt a hálózatot, amely a 19. század eleji tudománypolitikának alakításában úttörő módon, hivatásszerűen vett részt.

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Kis János a közkultúráról

Kis János 1819-ben, a *Helikoni Kedvtöltés* hasábjain rövid esszét közölt *A' köznéptől kedvelt dalokról és regékről* címmel. A cikkekét a folklorisztika szakirodalma néha megemlíti, de komolyabb elemzése elmaradt. Ma már látható, hogy az apró felhívás fontos láncszemet jelent abban a hagyományfeltáró és -értelmező folyamatban, amely részben Herder, részben mások hatására már az 1780-as évektől meghatározó programmá vált a magyar értelmiség körében (Révai Miklós felhívásai, majd sok önkéntes csatlakozó, pl. Jankovich Miklós révén). E kutatások névleg a köznép dalaira irányultak, de többnyire azzal a nem titkolt szándékkal, hogy azokból a régmúlt magyar történelem és kultúrtörténet relikviáit nyerhesék vissza, mintegy megtisztult formában. Kis János írását elsősorban Kultsár István hasonló szándékú felhívásainak tükrében vizsgálom, amelyek épp ekkoriban, 1817-től jelentek meg, s a Révai-program sajátos új hajtásaként évtizedekre meghatározták a népköltészetéről való gondolkodást.

SZERVEZŐK

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Irodalomtudományi
Intézet**

„Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Magyarországon, 1770–1820”
Lendület Kutatócsoport

LENDÜLET

Evangelikus Országos Gyűjtemény

